

**TANZİMAT VE MEŞRUTİYET DÖNEMİ AYDINLARININ TÜRK
DİLİNİN EĞİTİMİNE VE YAPISINA BAKIŞLARI**

**Tanzimat And Mesrutiyet Periods Intellectual's Views Of Teaching
Turkish Language And Its Structure**

Dr. Raşit KOÇ*

ÖZET

Türk dilinin sadeleşmesi, kurallarının belirlenmesi ve bir gramerinin yazılması ile ilgili bilinçli girişimler Tanzimat'la başlar. Dönemin aydınları arasında başlayan tartışmalar Türkçe'nin Osmanlıcadan ayrı, kendi kuralları olan bir dil olarak ele alınmasını sağlar. Böylece Türkçe'nin kurallarını belirten gramer kitapları ve sözlükler hazırlama çabası hız kazanır. Dilde sadeleşme sonucunda Türkçe'nin öğretimi de yeni bir yaklaşımla ele alınır. Bu dönemde başlayan Arap alfabesinin ıslahı ya da değiştirilmesi yolundaki tartışmalar sonucunda Latin alfabesinin kullanımı da gündeme gelir.

Bu çalışmada Türk diline ve edebiyatına katkı sağlamış olan aydınların dilimiz hakkındaki görüşlerine yer verilerek bu dönemdeki tartışmaların dilimize yaptığı katkılar tespit edilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, Tanzimat, eğitim.

ABSTRACT

Positive attempts on purification, grammarization of the Turkish language was begun in "Tanzimat" period. The argument that occurred between the intellectuals was about differentiating of "Osmanlica" from Turkish language. The process of preparing a legal dictionary and publishing books about the Turkish Grammar rapidly increased. The consequences of the purification process opened a new approach in the language.

As a result of discussions about reforming and altering the Arabic alphabet, the idea of using the Latin alphabet came up.

This study's aim is to determine the contribution of the Turkish Language and Turkish Literature that had been developed by the Intellectuals.

Keywords: Turkish language, Tanzimat, education.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Öğrt. Üyesi.

GİRİŞ

Türk dilinin sadeleşmesi ve kurallarının belirlenerek bir gramerinin yazılması konusundaki bilinçli tartışmalar ve bu yoldaki girişimler Tanzimat döneminde başlar. Daha önceleri münferit girişimler yapılmışsa da dilin kurallarının belirlenmesi, tam olarak adının konması ve sadeleşmesi konuları hep ihmal edilmiştir. Bu ihmal ve gecikme Türkçenin eğitim dili olarak kullanılmasını da olumsuz yönde etkilemiştir. Böylece Türkçe öğretimiyle ilgili de istenen düzeye ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu nedenle Osmanlı devleti sınırlarında yaşayan Müslüman-Türk topluluk arasında okuma ve yazma bilenlerin sayısı oldukça azdır.

Devlet, kendisi için çalışanları kurduğu eğitim kurumları yoluyla yetiştirerek ve bir nevi meslek içi eğitimden geçirerek sağlarken halkın eğitimi konusunda ciddi sıkıntıların olduğu bilinen bir gerçektir. Bütün bu koşullar arasında Tanzimat Fermanının ilanı ile başlayan demokratikleşme ve batıya açılma sürecinde dönemin aydınları yıllardır ihmal edilen eğitim konusuna değinmeyi geç kalmış bir görev olarak görmüş ve dilimizin sadeleşmesi ve öğretiminin kolaylaşması için birtakım girişimler başlatılmıştır.

Bu çalışmamızda Tanzimat dönemi içerisinde önemli konuları olan aydınlarımızın Türk dilinin sadeleşmesi, ıslahı, gramerinin ve sözlüğünün oluşturulması ve eğitimi konusundaki görüşlerini tarihi bir sıra içinde vererek Türk dilinin öğretiminde ve kurallarının belirlenmesinde gelinen noktayı göstermeyi amaçladık.

1. ZİYA PAŞA'NIN GÖRÜŞLERİ (1825)

Ziya Paşa'nın Türk diliyle ilgili görüşlerini *Şiir ve İnşa* adlı makalesinde bulmaktayız. Bu makalenin birçok yerinde şiir, düz yazı (nesir) hakkında geniş bir bilgi vermiş ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Ziya Paşa, konumuza dolaylı olarak değinmektedir. Söz konusu makalesinde şunları yazmıştır:

Ta'accübe şayan değil midir ki bizde yazı bilmek başka, kâtip olmak yine başkadır. Hâlbuki sair lisanlarda yazı ve imlâ bilen kâtip olur.

Ziya Paşa aynı makalede dil öğretimindeki kaynakların eksikliğine, imlâdaki tutarsızlığa yazıdaki keyfilığe dikkat çekmektedir:

Zira vaktiyle Türkçeye mahsus lûgat kitabı yapılmamış ve Osmanlılar milel-i saireyi (başka milletleri) daire-i hükümlerine aldıkça her birinden gördükleri yeni şeylerin isimlerini o milletin lisanından alıp az çok bozarak

kullanmış ve her kâtip bu lûgati sükûn ve harekâtının (okunuşu sağlayacak işaretlerin) zihnince uyan bir şekliyle yazıp saireleri dahi diğer surette zaptetmiş olduklarından imlâ öğrenecek kişi evvel emirde (öncelikle) bunların hangisine tabii olacağında mütehayyir olur (şaşıırır).

Tanzimat döneminin aydınlarından olan Ziya Paşa, Namık Kemâl, Şinasi, Ahmet Mithat ve diğerlerinin üzerinde durdukları imlâ konuları dil öğretimindeki kaynak eksikliği, yazıdaki tutarsızlık daha sonraki yıllarda çeşitli sözlüklerin ve dil bilgisi kitaplarının yazılmasına sebep olmuştur. Bununla da kalınmamış, özellikle 1900'lü yıllarda dil öğretimi de gündeme gelmiş ve bu yolda çeşitli rehber kitaplar hazırlanmıştır.

2. İBRAHİM ŞINASI'NİN GÖRÜŞLERİ (1826)

İbrahim Şinasi, Terceman-ı Ahval (Nu 1 Teşrinievvel 1277)'de *Mukaddime* başlığı altında yazdığı ilk makalede özellikle *hey'et-i ictimaiye* terimini söz konusu eder. Hey'et-i ictimaiyede yaşayan halkın birtakım sorumluluklarının bulunduğunu hatırlatırken bu sorumlulukların dile getirilmesi, yazılması gerektiği üzerinde durur. Bunun da “maarif kuvvetiyle zihinlerin açılması” ön şartıyla mümkün olacağını belirtir. Bu temel düşünce içerisinde Türkçe bir gazetenin yayınlanmasını ve bu gazetenin “milel-i mütemeddine”nin fikir cephesini geliştirmeye dönük olması gerektiği üzerinde durur.

İ. Şinasi, daha sonra makalesinin devamında şöyle demektedir:

İmdi işbu gazete ahvâl-i dâhiliye ve hâriciyyeden müntehap bazı havâdisi ve maârif-i mütenevvia ile sâir mevâdd-ı nâfiaya dâir mebâhisi neşr ü beyâna vâsıta olacağından nâsî, Tercemân-ı Ahvâl unvânı ile tesmiye olunmak münasip görüldü.¹

Görüldüğü gibi İbrahim Şinasi, gazeteyi ülkede ve ülke dışında olup bitenlerden halkı haberdar etmek ve toplum için yararlı olan bilgileri yayınlamak, geniş halk kitlelerini eğitmek için gazeteyi bir araç olarak görür. Bu düşünce doğrultusunda çıkarılan Tercemân-ı Ahvâl, halkın bilgilendirilmesi yanında eğitilmesine hizmet eden bir araç olarak görülmüş, gazetede çıkan yazılar bu amaca hizmet etmiştir.

İbrahim Şinasi'nin döneminde Türk eğitimine gazete aracılığıyla yaptığı katkı yanında onun tiyatroculuğu da bu başlık altında ele alınabilir. İbrahim Şinasi dilimizde ilk kez tiyatro türünde eser yazıp yayınlamıştır. *Şair*

¹ İsmail Parlatur, Nurullah Çetin, *Şinasi Bütün Eserleri*, Ankara, 2005, 166.

Evlenmesi'nden önce de Türkçe oyun denemeleri yapılmışsa da Türkçe olarak yazılıp yayımlanan oyun *Şair Evlenmesi*'dir.

Şair Evlenmesi, dil özellikleri bakımından dilde sadeleşme ve halk diline yönelişin bir başlangıcıdır. O dönem içerisinde halkın anlayacağı bir dilin kullanılması gereği aydınların sıkça dile getirdiği bir gerçek olmasına rağmen pek az eserde bu sadelik görülür. *Şair Evlenmesi* bu eserlerin başında yer alır. Şinasi, eseri özellikle halk diliyle yazdığını belirtir.² Yazar, böylelikle hem mizah unsurlarını kullanmış hem de halkın anlayacağı bir dille yazmanın gerekliliğini göstermek istemiştir.

Özellikle nesir alanında verdiği eserlerle sade ve kurallı bir dil kullanmaya özenen Şinasi, diğer Tanzimat yazarları gibi tiyatroyu cahil halk kitlelerini eğitmek ve insanları okuma ve yazma öğrenmeye yönlendirmek için bir araç olarak kullanmayı düşünmüştür.

Bir yandan gazetecilik öte yandan tiyatro taraftarı olan İbrahim Şinasi'nin yaptığı etkinlikler dönemi içinde ciddi atılımlardır. Onun bu etkinliklerle toplumun eğitimine ağırlık verdiği ve bu yolda da önemli mesafe katettiğini söyleyebiliriz.

3. ALİ SUAVİ'NİN GÖRÜŞLERİ (1838)

Ali Suavi, Türk dilinin sadeleşmesi için açılan savaşta ilk safta olanlardandır. Namık Kemâl'in *Tasvir-i Efkâr*'daki yazısından dört ay sonra, İstanbul'da çıkarmağa başladığı *Muhbir* gazetesinin ilk sayısına yazdığı ön sözü şöyle bitirir:

*Tasrihi caiz olan her şeyi, asitane kullanılan adi lisan ile ya'ni herkesin anlayabileceği ifade ile yazacaktır.*³

Suavi'ye göre "Osmanlıca" adlı bir dil yoktur. Nitekim sonradan Şemseddin Sami de bu fikri savunmuştur. Onlara göre dilimiz "Türkçeleşmiş Türkçedir."⁴ Daha sonra bu görüşü Ziya Gökalp başta olmak üzere diğer Türkçü aydınların da benimsediğini görmekteyiz.

Suavi, "bir dil ne kadar çok kelimeyi temsil eder ve özüne mal ederse o kadar zengindir" görüşündedir. Dilimizde pek çok dilden alınma kelimeler olduğunu fakat asıl değer yabancı kelimeleri benimsemek ve millete mal etmek

² Hüseyin Seçmen, *Şinasi*, Ankara, 1972, 71.

³ Agah Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara 1960, 115.

⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 84.

olduğu fikrindedir. Yabancı dillerden kelimeler girmeli fakat yabancı gramer kuralları girmemelidir.⁵ Aynı düşünce günümüzde de değişik vesilelerle dile getirilmektedir.

Ali Suavi, Muhbir gazetesinde yazdığı yazılarında dilimizin sadeleşmesi ve halkın anlayabileceği ifadelerin kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece dilimizdeki terkipler yerini Türkçe kelimelere bırakacaktır. O dönemde bunu imkânsız olarak görenlere de şöyle seslenmektedir:

*“Eğer imlâmız çapraşkıktan kurtulmak imkânı yoktur dersiniz, yine bu usulümüzü bozmayarak işaret gibi yeni bir iş daha çıkarmayarak şu elimizde bulunanı ıslah mümkündür. Haydi ıslaha çalışalım ve bunun için bahs açalım. Nihayet bir yere baş bağlayalım.”*⁶

Ali Suavi, Paris’te çıkardığı Ulûm gazetesinde de aynı görüşlerini ifade eden yazılar yazarak Arapça ve Farsçadan dilimize girmiş olan kelimelerin çoğullarını kullanmak yerine onların Türkçe kurallara göre çoğul şekillerini kullanmak gerektiğini savunur. Dil bilincinin oluşmasında bu tavrın önemli olduğunu şöyle belirtmektedir: *Mesela Arabîden âlim ve kâtib lûgatlerini alıp sigaları gibi zabtetmişiz; amma cem’inden ketebe ve küttab ve ulema demeye mecbur değiliz; âlimler, kâtibler diyebiliriz. Dünyada her lisanın tabiatı dahi böyle bizim lisan gibidir.*⁷

4. NAMIK KEMÂL’İN GÖRÜŞLERİ (1840)

Namik Kemâl, Osmanlıcanın ıslahı ve yaygınlaştırılması, eğitim ve öğretimi gibi konular üzerinde görüş ileri sürerken düşüncelerini *Lisân-ı Osmaninin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir* adlı makalesinde birkaç başlık altında toplamıştır:

1. Türkçenin gramerini hazırlamak, (Evvelâ, kavaid-i lisanın mükemmel surette tedvin ve temhidi),
2. Bir lûgat meydana getirmek,
3. İfadeyi külfetli sanatlardan kurtarmak,
4. Güzel Türkçe örneklerinin yer aldığı mecmualar hazırlamak,

⁵ a.g.e., 85.

⁶ Levend., a.g.e., 116.

⁷ a.y.

5. Türkçeyi her sahada kullanmak.⁸

Namık Kemâl, öncelikle Türkçenin kapsamlı bir sözlüğünün hazırlanması gerektiğini düşünmektedir. O, dilimizin Arapça ve Farsça kelimelerden fazlaca etkilendiğini kabul eder. Fakat Arapçaya ve Farsçaya ait sözlüklerin hiçbir zaman bir Osmanlı için yeterli olmadığı görüşündedir. Bu görüşünü şöyle açıklar:

Bir millete mahsus hâlleri başka bir millete aynen tatbik etmek nasıl mümkün değilse, Araplar ve acemler için hazırlanmış lûgatler dahi her ne şekilde girerse girsin bizim lisanımızda merci-i fesahat (doyurucu bir kaynak) olamaz.

Sözlük hazırlamada ısrarlı olan Namık Kemâl, dönemin bilimsel terimlerini de dile getirir; bu konuda öncelikle tıp tahsili ile ilgili kavramları örnek veren yazar, Latince ve Arapçadan almış kavramlar yerine Türkçe karşılıklarının bulunmasını dile getirir. Türkçede karşılığı bulunamayan istilahların (terimlerin) yerine tercüme veya aynen kelime alınmasını ister.⁹

Görüldüğü gibi Namık Kemâl, öğretim hayatı boyunca bilimsel terimlerin başlı başına bir konu olarak ele alınmasını önerir. Bununla da Türkçenin eğitimine, bilim diline bir düzen verilmesi gerektiği ortaya çıkar.

Dikkat edilirse örnek metinler hazırlama fikri Osmanlıcanın gereği gibi öğretilmesine döndüktür. Bunun dışında Türkçeyi her sahada kullanmak fikrini ortaya atan Namık Kemâl bu görüşleriyle de dili ülke çapında yaygınlaştırmak düşüncesindedir.

Dilde sadelik konusunda girişimleri de olan Namık Kemâl, öncelikle konuşma dili ile yazı dili arasındaki farka dikkat çeker. Yazı dilinin sadeleşerek halkın anlayabileceği bir şekle dönüştürülmesi gerektiği görüşündedir.

Namık Kemâl, 1882 tarihinde Midilli’de iken yazdığı *Celâl Mukaddimesi*’nde dilin eğitimi ve öğretimiyle ilgili olarak ilgi çekici açıklamalarda bulunur. Okuma bilenlerin bile defalarca sözlüklere bakma zorunda kaldıklarını şu sözlerle dile getirir:

⁸ Leyla Karahan, “Namık Kemal’in Türkçenin Sadeleşmesi Hakkındaki Düşünceleri” *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1, 25.

⁹ Kazım Yetiş, *Namık Kemal’in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*, İstanbul, 1996, 19.

*İki sahifelik bir yazı okumak için herkesi seksen defa Kamus veya Burhan'a müracaat mecburiyetinde bulundurmak niçün maariften madud olsun (sayılsın)*¹⁰

Dikkat edilirse, Namık Kemâl yukarıda belirtilen görüşlerinde temelinde dikkat edilirse sürekli olarak Türkçenin eğitimini çeşitli açılardan ele almaktadır. İhtiyaç duyduğu sözlükler ve dil bilgisi kitapları dilin öğretilmesinde gerekli olan kaynaklardır. Bu durumun Tanzimat dönemi aydınlarınca da fark edilmiş olması o dönemde bir gelişme sayılmakta ve gelecekteki fikrî olgunlaşmaya zemin hazırlamaktadır.¹¹

5. AHMET MİTHAT EFENDİ' NİN GÖRÜŞLERİ (1844)

Tanzimat döneminin açık, anlaşılır bir Türkçeyle yazan ve dilde sadeleşme taraftarı olan isimlerinin başında gelen Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde halkın anlayabileceği bir dili kullanmayı kendisine amaç edinmiştir. Onun amacı böylelikle okur-yazar sayısını artırarak topluma hizmet etmektir.

Osmanlıcanın sadeleştirilmesi ve halkın anlayabileceği bir şekli alması için yapılması gerekenleri özellikle nesir alanında verdiği eserlerle somut olarak gösteren Ahmet Mithat, zamanın dil tartışmalarına da karışarak bu yoldaki görüşlerini “Osmanlıcanın Islahı” adlı makalesinde dile getirmiştir.

Ahmet Mithat Efendi'nin, dilimizin sadeleşmesi için yapılmasını gerekli gördükleri dönemin diğer kalemlerinin de görüşleriyle örtüşmektedir. Onun düşüncelerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Arapça ve Farsçadan izafetler (tamlamalar) almak yerine bunların Türkçe kalıplarına göre düzenlenmesi gerekmektedir. Örnek: “amal-i hayriyye” diyeceğimize “hayırlı ameller” demek.

Türkçede var olan kelimeler yerine Arapça ve Farsçalarını kullanmaktan kaçınmak. Örnek: “güvercin”, “örümcek” gibi kelimeler varken “kebuter, ankebut” gibi kelimeleri tercih etmemek bunlar arasındadır.

Ahmet Mithat Efendi dilin kullanımının yaygınlaştırılması ve öğretimini desteklemek için dilimizin gramerinin yapılması gerektiği görüşündedir. Bu konudaki sıkıntıya işaret eden A. Mithat, uzun senelerden beri dilimizin bir

¹⁰ Namık Kemâl, *Mukaddime-i Celâl*, Kütüphane-i Ebul Ziya, İstanbul, 1309, 13.

¹¹ *Doğumunun 150.yılında Namık Kemal*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını Sayı: 67, Ankara, 1993.

gramerinin yazılmasının arzu edildiğini, fakat bir türlü Arap dilindeki gibi bir gramerinin yazılmadığını belirtmektedir.¹²

Konuyla ilgili olarak H. İbrahim Usta'nın *Türk Dili* dergisinde yazdığı yazıda Ahmet Mithat Efendi'nin "Osmanlıcanın Islahı" adlı makalesinde onun eğitim ve öğretime hizmet eden veya eğitim ve öğretimin geliştirilmesini ön gören görüşlerini şu maddeler içinde toplamıştır:

1. Arapçanın gramerinde yer alan izafetler, sıfatlar, müzekkerler ve müennesler, müfredler ve cemler, Osmanlı gramerine alınmazsa dilimiz çok daha fazla sadeleşir.
2. Bir kavramın herkesçe bilinen Türkçe karşılığı varsa, onun yerine Arapça veya Farsçası kullanılmasa dilimizin sadeliği bir kat daha artar.
3. Türkçe kurallara uymayan izafetlerin terk edilmesi gerekir. Filan-ı mezkur yerine mezkur filan denilebilir.

Böylece izafetin (tamlamanın) kelimeleri arasında uygunluk aramaya ve bunun için zihin yormaya da hiç gerek kalmayacaktır.

1. Osmanlıcanın bu yolla sadeleştirilmesi sonucu, kurallara uygun olmayan hatalı ifadelerin yazımı da engellenmiş olacaktır.
2. Bu yolla sadeleştirilmiş dil, estetik yönden de bir eksikliğe veya çirkinliğe uğramaz.
3. Osmanlıca için bir gramer kitabı yazılması gereklidir. Fakat Osmanlıca içindeki Arapça ve Farsça kelime ve kurallar o kadar fazladır ki böyle bir gramerin hacmi yazılamayacak ve öğrenilemeyecek kadar büyüktür. Dolayısıyla bu yabancı unsurların tasfiyesi gereklidir.

Ahmet Mithat Efendi, yazısının sonunda şu kesin önerilerini sıralar:

1. Arapça "sarf"ın sadece Osmanlıcada (Türkçede) yeri ve kullanımı olan, dilimizin yapısına uygun bölümlerini (ism-i fâil, ism-i mef'ûl, ism-i zaman, ism-i mekân vb.) alıp geriye kalanı terk edilmelidir.

¹² Kaplan vd., *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III*, İstanbul, 1979, 73.

2. Türkler ve Türkçe için sorun oluşturan “mu’tel” (içinde م, و, ی harflerinden birini bulunduran) kelimeler dilde kullanıldığı veya dile girdiği biçimiyle kabul edilip kökleri araştırılmamalıdır.
3. Arapçanın “nahv”inde yer alan sıfat-mevsuf ve muzaf-muzafun ileyh ve diğer kurallı biçimleri terk ettikten sonra bize lüzumlu hiçbir şey kalmayacaktır.
4. Bu aşamalar geçildikten sonra artık Türkçe için bir “nahiv” yazılmalıdır.
5. “İnsan dilsiz yaşayamaz. Milletimizin terakkisini ister isek her ferdinin bülbül gibi şakıması için kendilerine kolaylık göstermeliyiz.”¹³

Makaledeki fikirlerinden anlaşılacağı gibi Ahmet Mithat, Türk dilinin o zamanki problemlerini doğru teşhis etmiş ve günümüz için de geçerli olan çözüm önerileri sıralamıştır. Daha sonra pek çok aydın benzer sıkıntıları dile getirerek Türkçenin başlı başına bir dil olarak ele alınması ve böylelikle kurallarının belirlenmesi, eğitiminin doğru düzgün yapılabilmesine katkı sağlamışlardır.

5. ŞEMSEDDİN SAMİ’ NİN GÖRÜŞLERİ (1850)

Dil konusundaki görüşleriyle Tanzimat döneminde en önde gelen isimlerden olan Şemseddin Sami, dilimizin sadeleşmesi hususunda yaptığı çalışmalarla dikkati çekmektedir. O dil alanındaki çalışmalarını hazırladığı sözlükle de zirveye taşımıştır.

Üzerine eğildiği meselelerin başında Türk dilinin menşe’i gelmektedir. Dile dair görüşlerini zikrettiği Hafta dergisinde *Lisan-i Osmani* üzerinde durmakta ve bu ifadenin yanlış olduğunu belirtmektedir. Bu konuyla ilgili düşünceleri şunlardır:

“Söylediğimiz lisan ne lisandır ve nereden çıkmıştır? Osmanlı lisanı tabirini pek de doğru görmüyoruz; çünkü bu unvan selatin-i Osmaniyyenin birincisi fatih-i meşhurun nam-ı âlilerine nisbetle muşarun’ileyhin tesis etmiş oldukları bir devletin unvanıdır; Hâlbuki lisan ve cinsiyet muşarun ileyhın zuhurundan ve bu devletin teessüsünden eskidir. Asıl bu lisanla mütekellim olan kavmin ismi “Türk” ve söyledikleri lisanın ismi dahi “lisan-ı Türkî”dir. Cühelayı avam indinde mezzum addolunan ve yalnız Anadolu köylülerine itlak edilmek

¹³ Halil İbrahim Usta, ““Osmanlıca’nın İslahı” Üzerine” *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 51, Mayıs 1995, 630-631.

*istenilen bu isim, intisabıyla iftihar olunacak bir büyük ümmetin ismidir.(...) Devlet-i Osmaniyyenin zîr-i tabiiyetinde bulunan kâffe-i akvam efradına dahi "Osmanlı" denilüp, "Türk" ismi ise Adriyatik denizi sevahilinden Çin hududuna ve Sibiryâ'nın iç taraflarına kadar münteşir olan bir ümmet-i azîmenin unvanıdır."*¹⁴

Şemseddin Sami, Türk dilinin hâkimiyet sahalarını sıraladıktan sonra Osmanlı devleti sınırları içerisinde konuşulan dillerin tamamı için "elsine-i Osmaniyye" denilebileceğini fakat bu dillerden birisi olan ve geçmişi Osmanlı devletinin kuruluşundan daha eski olan Türkçe için "lisan-ı Osmani" tabirinin kullanılmasının asla doğru olmayacağını savunmaktadır. Bu sebeple de hazırlanmış olduğu sözlüğe daha önce hazırlananlardan farklı olarak "Kamus-u Türkî" ismini vermiştir.

Yazar, dille ilgili önemli açıklamalarını bugün dahi üzerinde tartışmaların yapıldığı bir konuya değinerek sürdürmektedir. Dilimizdeki yabancı kelimelerle ilgili olarak yapılması gerekenin yabancı dillerden kelime almak yerine dilimizde var olan fakat kullanılmayan, terk edilmiş kelimeleri bulmak ve onları kabul etmektir.

Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerle ilgili olarak da şunları söyler: *"Lisanımızın Türkçe, Arabî ve Farisîden mürekkebe olduğu söyleniyorsa da, bu terkiib, sair bazı lisanlarda olduğu gibi, adeta bir imtizac-ı kimyevî ile hasıl olmadığından, lisanımızda müsta'mel olan Arabî ve Farisî kelimeler daima ecnebî sıfatıyla durup, tamamiyle lisanımıza karışmamış ve lisanımızın kavaid ü şivesi asla mütegayyir olmayarak, yine esas-ı asliyyesini muhafaza etmiştir. Binae'n'aleyh, her ne vakit istersek, bu kelimât-ı ecnebiyyeyi atarak, lisanımızı temyiz ü tathir etmek elimizdedir."*¹⁵

Böylece dilimizdeki yabancı kökenli kelimeleri istediğimiz zaman terk ederek yerine Türkçe kelimeler getirebileceğimizi anlatmaktadır.

Herhangi bir kavramın Türkçe adı varken, onu bırakıp da Arapça ve Farsçasını kullanmanın doğru olmadığı görüşündedir. Buna birkaç örnek gösterir. *"et" dururken "lahim", ya da "guşt", "gök" dururken "sema, sipihr, felek, asman, gendun" kelimelerinin kullanılmamasını ister.*¹⁶

¹⁴ Levend., *a.g.e.*, 130-131.

¹⁵ *a.g.e.*, 133.

¹⁶ Agah Sırrı Levend, *Şemseddin Sami*, Ankara, 1969, 111.

Başka bir örnekte de dilimizdeki “çağ” kelimesinin “vakit” kelimesinin yerini alabileceğini görüşünü dile getirir.¹⁷ Bu görev de eli kalem tutanlara (yazarlara) düşmektedir. Onlar eserlerinde bu tür kelimeleri kullandıkça okuyucular da bu kelimeleri kullanacak, böylece dilimizde var olan fakat kullanılmayan kelimeler de yazı dilinde ve konuşma dilinde yerini alacaktır.

Dilimize çok sayıda yabancı kelimenin girmiş olmasıyla ilgili yaptığı tespit günümüz için de geçerlidir. Türk dilinin yabancı kelimeler tarafından istilasının nedenini şöyle açıklar:

*“Bizde kötü iki huy vardır. Biri kendi dilimizi hor görüp küçümsemektir. Türkçeden başka dil bilmiyoruz. Yine Türkçeyi beğenmiyoruz. İkincisi de, Arapça, Acemce, Fransızca, İngilizce, ya da başka dillerden iki söz öğrendik mi, onları kullanmak istiyoruz. Ama çok kez o dillerde konuşacak kadar öğrenmediğimizden öğrendiğimiz beş on kelimeyi hemen dilimize karıştırıp, böylece o dili bildiğimizi âleme göstermek istiyoruz.”*¹⁸

O, dilde sadeleşme ve Türkçeye yönelmenin gerekliliği görüşünü bir başka yazısında da şöyle dile getirmiştir:

*“Mümkün mertebede Arabî ve Farsî ve ecnebi kelimât ve tâbiratı (kelime ve tabirleri) lisanımızdan çıkarıp sırf Türkçe kelimeleri çoğaltmaya çalışmalıyız. Türkçemiz zannolunduğu kadar dar bir lisan değildir. Biz birbirimizle müsabaka edercesine yabancı kelimeler ve tabirler ararken, zavallı lisanımızın sade ve güzel kelimelerini unutup kaybetmişizdir. Onları bulup meydana çıkarmak mümkün değil midir? Bundan kolay iş yoktur. Lakin yolu ile teşebbüs etmek iktizâ eder.”*¹⁹

6. MUALLİM NACİ’NİN GÖRÜŞLERİ (1850)

Tanzimat edebiyatında sade nesrin temsilcilerinden olan Muallim Naci, dilimizin sadeleşmesinin gereğine inan ve bu yolda mücadele eden bir isimdir. Hazırladığı lûgatle de bu alanda kendine özel bir yer edinen Muallim Naci, Türk diline bu yolda katkılarda bulunmuştur.

Muallim Naci, önce Mecmua-i Muallim’de, sonra *Istılahat-ı Edebiyye* adlı eserinin sonunda, dilimizin sadeliği ile Türkçede kullanılmakta olan “ve”ler hakkında şunları söylemektedir:

¹⁷ a.g.e., 109.

¹⁸ a.g.e., 112.

¹⁹ *Yaşayan Türkçemiz 3*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1981, 180.

“Öteden beri manayı o kadar nazar-ı itibara almayıp letafeti, tunturak-ı elfazda arayan erbab-ı kalem tarafından bir takım lüzumsuz tekellüfata boğulmuş olan lisanımızın tekellüfattan tedricle, sadeliğinin, letafetinin izharı zamanı çoktan gelmiştir. Bir söz ne kadar tabii söylenir ne kadar tabii yazılırsa o derece latif olur. Fesahat, belagat denilen şeylerin tabiiilikte aranılması lazım gelir. Söze tekellüf karıştığı gibi, fesahat, belagat aradan çıkar.”²⁰

Muallim Naci’ye göre “muntazam bir lisânâ malik olan bir millet mutlaka mesud olur.” Milletın saadeti ile dil arasındaki bağlantıya vurgu yapan Naci, Türkçe hakkında fikir beyan etmesinin sebebini de şöyle anlatmaktadır: “Osmanlı lisanına (Türkçe’ye) dair söz söylemeğe cesaret edişim bir Türk olduğumdandır, yoksa mesela bir arap olsaydım bu lisana mutaallik olan mesâilde öyle ahrârâne idare-i lisan edemezdim.”²¹

Daha sonra “ve” bağlacının kullanımına değinen yazar, dilimizde bu kelimeyi kullanmaya fazla ihtiyacımızın olmadığını hatta bir yazarın bu kelimeyi hiç kullanmadan bir ciltlik bir eser vücuda getirebileceğini söyler.²²

Bu ifadeyle anlatılmak istenen aslında kısa, anlaşılır cümleler kullanılarak daha anlaşılır bir yazı diline ulaşmanın mümkün olduğudur. Tanzimat dönemi nesrini düşündüğümüzde bu tespiti hak vermemek elde değildir. Sıklıkla kullanılan edat ve bağlaçlarla sıralanan cümleler neredeyse bir sayfayı bulmaktadır. Böyle bir nesir anlayışından açık, anlaşılır cümleler kullanmaya geçmek o dönem için önemli bir gelişmedir.

Muallim Nâci, duygu ve düşüncelerin millî dille, açık bir şekilde ifade edilmelerini ister. Türkçe’nin doğu ve batı dilleri karşısında bağımsızlığının korunmasını, yabancı dil öğrenmekle, Türkçe konuşurken Türkçe’nin söyleniş tarzına uymayan yabancı kelimelerin kullanılmasını karıştırmamak gerektiğine işaret eder. Kendi dilini öğrenmeden yabancı dil öğrenmeye kalkışanları tenkit ederek kendi dilinden bî-haber iken başka bir dili tahsile kalkışmanın tuhaf olduğunu şu şiirle söyler:

Cehl ile kendi lisanından değilken bâ-haber
Diğerin tahsile kalkışman tuhaftır zûr ile
İftihar etmende fi’l-vâki verirdim hak sana
Olsa tahsîl-i lisan pardon ile bonjur ile²³

²⁰ Levend, 1960, 135.

²¹ Celal Tarakçı, *Muallim Nâci*, Ankara 1994, 22.

²² Levend, 1960, 135.

²³ Tarakçı, *a.g.e.*, 23.

Tanzimat dönemiyle birlikte her alanda olduğu gibi dil alanında da girişimlerde bulunduğu aşikârdır. Bunlardan bir tanesi de 1894 tarihinde Manastır idadisi müdürlüğüne gönderilen genelgedir. Bu genelgede okullarda kullanılan dilin halkın kullandığı anlaşılır bir dil olması, bu durumun özellikle sözlükler için geçerli olması gerektiği anlatılmaktadır.²⁴

Bu manada şu açıklama dikkate değerdir: “*Arabî ve Farisî lûgatlerin kaffesi lisan-ı kitabette istimal olunduğu surette gayr-ı menus birçok lûgatlere tesadüf edileceği ve mümkün mertebe Türkçe lûgatler kullanılarak açık yazılmış olan ibarelerden meram ü maksad tamamıyla anlaşılıp bu yoldaki sözlerde daha ziyade selaset bulunacağı bedihidir.*”²⁵

Yine bu dönemde zamanın Maarif Nazırı tarafından okullara gönderilen bir yazıda Osmanlı lisanının ıslahı için Anadolu’da kullanılan fakat diğer bölgelerde yaşayanlarca bilinmeyen kelimelerin öğretmenler tarafından bir cetvelde toplanarak İstanbul’a gönderilmesi istenmektedir.

Böylelikle basit manada bir derleme yapılmaya çalışılmakta ve halkın kullandığı kelimeler tespit edilerek yazı diline kazandırmak amacı güdülmektedir. Yapılan çalışmayla Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelere kendi dilimizden karşılık bularak kullanmak da mümkün olacaktır.

SONUÇ

Tanzimat döneminde başlayan tartışmalarla beraber Türk dilinin tarihi, kökeni, adı yapısal özellikleri ve belli başlı kuralları belirlenerek dilin sadeleşmesi konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında Türkçe sözlüklerin, gramer (dil bilgisi) kitaplarının hazırlanması en önemlileridir. Ayrıca dilimizdeki terimlerin Türkçeleştirilmesi, tamlamaların yerine Türkçe kalıpların kullanılması, yazı dili ile konuşma dili arasındaki büyük farklılığın giderilmesi için girişimlerin başlaması dilin öğretimini de olumlu yönde etkilemiştir. Bu konuda yeni açılan okulların müfredatlarında Türkçenin daha fazla yer alması ve yeni açılan okulların eğitim dillerinin Türkçe olması gibi gelişmeler oldukça önemlidir.

Böylelikle Cumhuriyete kadar dil konusunda yapılan çalışmalar ürünlerini vermeye başlayarak aydınların dilimize daha hassasiyetle eğilmelerine zemin hazırlamıştır. Yaşanan bu gelişmelerin en büyük sonucu Cumhuriyetin ilanından sonra dil alanında yapılacak yeniliklere de fikrî olgunluk sağlamasıdır. Tanzimat’la başlayan dilin sadeleşmesi, alfabenin ıslahı gibi tartışmalar Arap

²⁴ a.g.e., 144.

²⁵ a.y.

alfabesinin yerine Latin alfabesinin kabulüyle sonuçlanacak ve Türkçe öğretiminde yeni bir dönem başlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Doğumunun 150.yılında Namık Kemal*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını Sayı: 67, Ankara, 1993.
- KAPLAN, Mehmet ve diğerleri; *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III*, İÜEF Yayınları, İstanbul, 1979.
- KARAHAN, Leyla; “Namık Kemal’in Türkçenin Sadeleşmesi Hakkındaki Düşünceleri” *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1, s. 9.
- LEVEND, Agah Sırrı; *Şemseddin Sami*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1969.
- LEVEND, Agah Sırrı; *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1960.
- Namık Kemâl, *Mukaddime-i Celâl*, Kütüphane-i Ebul Ziya, İstanbul, 1309.
- PARLATIR, İsmail; ÇETİN, Nurullah; *Şinasi Bütün Eserleri*, Ekin Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005
- SEÇMEN, Hüseyin; *Şinasi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.
- TARAKÇI, Celal; *Muallim Nâci*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- USTA, Halil İbrahim; ““Osmanlıcanın Islahı” Üzerine” *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 51, Mayıs 1995, 630-631.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001.

Yaşayan Türkçemiz 3, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1981.

YETİŞ, Kazım; *Namık Kemal’in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1996.